

Kirek
Eks

İSLAM VE MODERNİZM

FAZLUR RAHMAN TECRÜBESİ

22-23 Şubat '97, İstanbul

İSLAM VE MODERN AKLIN KULLANIMI

Ömer Çelik*

İki gün boyunca konuştuğumuzun siyasî varoluşumuza tekâbül eden yönünü görmezden gelemeyiz. Herşeyden önce bizim konuştuğumuz bağlam ile konuştuğumuz şeyin teşekkül ettiği bağlam arasında bir “ufuk kaynaştırmasına” gitmeden konuşmalarımızın bir anlamı olmayacağını söylemek gerekir. Anlama sürecinin psikolojik, teknik ve stratejik tüm îmâlarını gözönünde tutarak söylemeliyiz ki, Gadamer’in dediği anlamda “ufuk kaynaştırmasının” en geniş çerçevede ulaştığı alan siyasî bir çerçeveyi de tanımlamaktadır aynı zamanda. Bizim Fazlur Rahman’ı konuşmamızın entellektüel olanı da içeren siyasî bir tarafı vardır. Ayrıca Fazlur Rahman da konuşurken belirli bir siyasî atmosfer içinde konuşmuştur. Bu yüzden Fazlur Rahman’ın tüm entellektüel ve derûnî kaygı ve arayışlarını etkileyen bir çerçeve olarak da siyasî olandan sözetmek durumundayız. Biz bugün düvel-i muazzama karşısında yenilmiş bir ümmetin evlatları olarak konuşmaktayız. En azından şunu söylemek gerekir: hangi sebeple olursa olsun düvel-i muazzama tarihimizin bir anında bizi zayıf düşürmüş veya zayıf bir anımızda yakalayarak mağlup etmiştir. Bu, salt siyasî bir mağlubiyet değildir. İnsan hayatında saf siyasî bir alan olmadığından salt siyasî bir zaferden ya da hezimetten de sözedilemez. Öyleyse mağlubiyetimiz siyasî bir şemsiyenin altındaki entellektüel kültürel ekonomik ve en önemlisi de psikolojik mağlubiyettir aynı zamanda.

Fazlur Rahman bu ümmetin seçkin zihinlerinden biri olarak bu atmosfer içinde konuşmuştur. Yenilginin tüm acımasızlığıyla üzerine çullandığı ümmetin ister gelenekçi olsun isterse modernist olsun bütün fertlerinin bu yenilgi karşısında benzer entellektüel reflekslere tâbî olduğunu söylemek gerekir. Bu reflekslerin en önemlisi dünya üzerinde modernizm vasıtasıyla

(*) *Türkiye*, Yazar, Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi Bölümü.

kurulan hegemonya karşısında yaşanan bir eli kolu bağlanmışlık halidir. Modernizm zihnî çerçevesi olan modernitenin dünyanın her yerindeki farklı kültürlerle ait seçkin zihinlerde kurduğu hegemonya ve baskı dikkate alındığında ise İslam ümmetinin büyük zihinlerinin sürekli bir Daru'l-Harb psikolojisi içerisinde fikir ürettikleri kaydedilmelidir. Gelenek safında yer tutup Fazlur Rahman'ı dışlamak ya da modernizm safında yer tutup müceddid kavramından bir tür Prometheus çıkarmak gibi bir darlığa mahkum olmak istemiyorsak, Fazlur Rahman'ın konuştuklarını içinde bulunduğu siyasî atmosferin sıkı takibiyle birlikte değerlendirmek zorundayız. Bu bağlamda Fazlur Rahman'ın da zihinsel olarak trajik bir serüven yaşamak zorunda kaldığı unutulmamalıdır. Bu serüvenin kaba ifadesi şöyledir: Daru'l-İslam içinde üretilmiş kelâm, tefsir, fıkıh ve en önemlisi de siyasal tavır birikimini darul-harb psikolojisiyle değerlendirmek zorunda kalmak ve üstelik daru'l-İslâm'a ait olan kazanımları ne zaman sona ereceği belli olmayan daru'l-harb'in hegemonik sürekliliği altında yaşanabilir kılmak... İşte tam anlamıyla ulemânın zihniyle aydının zihni arasındaki derin uçurumu doğuran kırılmanın en yoğun yaşandığı yer burasıdır. Bir bitkiyi özgün toprağından çok uzaklarda yaşatmaya çalışmak ve özgün toprağında yetişiyormuşçasına izzete, onura ve güce kavuşturmak zorluğu ve trajedisidir bu.

Bu aşamada, herhangi bir evresinde yenilgiye uğranılan tarihin bir yük olarak algılanması ve batının gücünü doğuran aklın İslâm'ı da kurtaracak primum mobile olarak algılanması sözkonusudur. Elindeki akıl kendisine yenilgiyi hatırlatan bir tarihin ürünü olduğu için İslâm modernisti bu tarihi reddederek elindeki aklı da reddetmiştir. Öte yandan kendisini batının gücüne kavuşturmasını umduğu modern aklı içselleştirdiği için bu aklın modern durumu meşrulaştıran ve tarihsel bir kategori olarak değil evrensel bir sonuç olarak vazeden tarihselliğini de içselleştirmiştir.

Modern akıl tarihsellik, bütünsellik ve nesnelleştirme gibi temeller çerçevesinde teşekkül ettiğinden İslâm modernistlerinin işlerlik kazandırmaya çalıştıkları modern İslâmî akıl da bu temeller üzerinde yükselmiştir. Kendi tarihini reddetmek durumunda olan veya daha hafif deyimle kendi geleneği ile arasına nesnelci-pozitivist bir mesafe koymayı önemseyen ve değerleyen modernist İslâmî proje için modern zamanlarda ümmet meselesi İslâm toplumlarının kurulmasından ibarettir. Tarihle araya koyulan nesnelci pozitivist mesafeden dolayı İslâm toplumunun kurulmasının bir tür kurucu radikallik içermesi kaçınılmaz olmuştur. Birey sözkonusu olduğunda vahyin tadrîcen indiğine en çok vurgu yapan modernist İslâm'ın İslâm toplumu sözkonusu olduğunda Kur'anî eylem teorisine veya Kur'an'ın sahih anlaşılması söylemine dayanan bir kurucu radikallik içermesi telifi kabil olmayan

bir çelişkidir. Bu aşamada Kur'an modern müctehid için öğüt alınması gereken bir kitap olmaktan çok İslâm toplumunun kurulmasını tanımlayan kurucu radikal sürecin "aktif özne" si olarak öne çıkmaktadır. İşte Kur'an'ın anlaşılmasının modern bir problem olarak öne çıkması da bu aşamada önem kazanmaktadır. Kur'an'ın doğru anlaşılması İslâm toplumunu kuracak olan radikal sürecin başlatılması için işlevsel bir öneme sahiptir. Bunun konvansiyonel desteği olan tarihselcilik de entellektüel birikimi artırıcı bir şey olmaktan ziyade bizzat vahyin karakteristiği olarak sunulmuştur. Vahyin fonksiyonu da yeryüzünde insanın olgunlaşmasının referansı olmaktan çıkarılmıştır. Bunun yerine vahyin modern insana seslenişinin rasyonel imkanları araştırılmıştır. Heidegger'le başlayan ve Gadamer'le devam eden yorumsamacı tarihselcilik eğiliminin tarihselliğe yapılan bu biçim vurguları insanın superman olarak restorasyonu teşebbüsü olmakla eleştirmeleri hatırdan çıkarılmamalıdır. Çünkü modernist İslâmî proje bunu çok az hatırlamıştır. Heidegger ve Gadamer'le başlayan süreç tarihin teleolojisine haddini bildirirken insana yeryüzünde haddini hatırlatmak üzere gelen dinin içinden çıkan çağdaş düşüncenin bunu ihmal edebilmesi çok mânidârdır. Tarihin teleolojisine haddini bildirmek bir yana, bu teleolojiyi adeta mistifike etmek maalesef bütün tarihimiz boyunca sadece modern İslâmî projenin uhdesinde olmuştur. Aslında modernist İslâm bunu ıskalamamış, ama ihmal etmiştir. Çünkü modern zamanlara gelinceye kadar İslâmî düşünce birikimi de tam anlamıyla tarihin teleolojisini gururlandıran her türlü tututma karşı açık bir tavır alaşın adıdır. Ama bu tarih çizgisi düvel-i muazzama karşısında yenilince ilk suçlanan bu çizginin kodları olduğu için, İslâm düşüncesinin gücü olan bu kodlar yeniden siyaset sahnesinde var olabilmek ve batı ile yarışabilmek için teammüden ihmal edilmiştir. Oysa çağdaş İslâm'a tarihsel bir perspektif yoğunlaşması sunmak isteyenler tarihsel perspektif yoksunluğunun arkasında duran tavrı en basit anlamıyla dini Allah'a has kılma hassasiyetini yeterince işledikten sonra tarihsel perspektif vurgusuna geçmeliydiler. Böyle olmayınca Kur'an'ın anlaşılması, yoğunlaştırılmış bir tarihsel perspektif bilinci edinme sürecine dönüşmüş, modern tarihselciliğin etkisiyle çağdaş İslâmî akıl, nesnelci pozitivist yaklaşımların değişik dozlarından yakasını kurtaramamıştır.

Bu sebeple, Kur'an'ı anlamak üzere yola çıkan hemen bütün modern çabaların muhtevası oldukça pozitivist bir belirlenime sahiptir. Pozitivistik anlam çözümlemesi bir metnin bizden bağımsız bir takım anlamlarla dolu olduğuna ve bu anlamların nesnel bir analize tâbî tutularak sergilenebileceğine, sergilendiği andan itibaren içerdiği tüm muhtemel anlama sorunlarının giderilebileceğine dair romantik ve naif bir yaklaşma sahiptir. İslâm modernistlerinin bu anlama kuramının Aydınlanmacı filozof John Locke'un tabu-

la rasa tasavvuru ile ma'lul olduğu unutulmamalıdır. Zihnimizin nesnelere karşısında pasif ve boş bir levha gibi tanımlanmasını anlatan bu yaklaşımın Kur'an çalışmalarında bu kadar yoğun iz bırakması ve çağdaş İslâmî aklın olmazsa olmaz ögesi olması olsa olsa büyük bir yenilginin ardından tüm entellektüel ve psikolojik direncini yitirmiş bir tutumun işi olabilir. Yenilginin şiddeti ile Prometheus arayışının yoğunlaşması arasında doğru bir orantı vardır. Çağdaş İslâm için bu Prometheus, yani tarihin üstüne çıkabilen bu süpermen Kur'an'ın 1400 yıldır "yanlış anlaşılmasına" ve ümmetin makus talihine son verecek olan Müslüman Aydın olarak formüle edilmiştir. Müslüman aydın tarihe istediği gibi gidebilen, oralarda kendi nesneliliğini istediği gibi tesis edebilen müthiş güçlü iradeli objektif ve kadir bir özne olarak tanımlanmaktadır. Kur'an'daki anlamları modern bir bütünlük mantığı içinde en ince ayrıntılarına kadar çözeceği beklenen Müslüman Aydın modern projenin motoru olarak tarihe, tarih-üstü anlamını ve yönünü veren geist'in sınırlarına erecek bir yönelimin öznesidir aynı zamanda. Bunun Müslüman aydına tanrısal bir bakış açısı atfettiği ortadadır. Müslüman aydının hidayet problemini bir metodoloji problemine indirgemesi bunun destekleyicisidir. Modern aklın taşıyıcısı olan Müslüman aydının entellektüel problemi Kur'an'ın hitabında pozitivist içerimlerle yüklü bir anlama sorunudur. Müslüman aydının Kur'an karşısındaki hermönetik tavrı mutlak bir düzeye taşınmaktadır. Bu akli sürecin doğal sonucu olarak Kur'an'ın anlaşılması epistemolojik bir çabaya indirgenmektedir. Oysa din varsa böyle bir indirgeme imkansızdır. Entellektüel olarak bir şeyin mümkün olması onun ahlâken meşrû olduğunun göstermez. Kur'an'ın anlaşılmasının epistemolojik bir çabaya indirgenemezliği herhangi bir felsefi ya da hermönetik izaha gerek duymadan her müminin kendi öznel tecrübesinde bilmekte ve duyumsamakta olduğu bir hakikattir. Öyleyse Kur'an'ın tarihselliği, semantiği ve analitiği konusundaki tüm modernist İslâmî terminolojinin aslında müminin öznel tecrübesinin bir ümmet hayatı içinde billurlaşmasına değil, tam tersine evrensel bir kategori gibi algılanan modern bireyin kodlarına Kur'an'ın uydurulması anlamına gelmektedir. Modern Müslüman aydın kategorisi, bu iddianın taşıyıcısıdır. Fakat Kur'anın semantik tahlilini iyi yapamayan dilbilimsel analizine vakıf olmayan insanların iyi mümin olamayacakları savını içeren bu tez bizatihi dinin geliş gayesiyle gerilim içine girmektedir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse modern İslâmî tartışmaların modern kısımda anlaşılabilir taraf ne kadar öne çıkarsa İslâmî kısım o kadar belirsizleşmektedir. Bu da en başta değindiğimiz genel siyasî içerimlerden bağımsız değildir. Bu sorunlar modern hegemonyanın kurucu sorunlarıdır. Bu sorunları içselleştiren her söylem İslâmî de olsa, modern hegemonyanın üre-

timine hizmet eder. Bu gün modern İslâmî projenin büyük oranda yerel ve küresel hegemonyalar için oldukça elverişli malzemeler sunması kaydedilmelidir. Fazlur Rahman'ın İslâm dünyası üzerindeki hegemonyanın en kaba şekillerle icrâ edildiği dönemlerde başlayan ve olgunlaşan düşünceleri bana göre o dönem içinde tüm direnci yıkılmış İslâm dünyasının reel sorunlarına çözüm arayan bir hayatta kalma kavgasını içeren fikhî teknik ve stratejilerin şemsiyesi altında şekillenmiştir. Onun teneffüs ettiği amosferi kaydetmeden teknik ve stratejilerin fikhî tarafını ihmal ederek Fazlur Rahman'ın görüşlerini salt tefsir gözüyle irdelemek sadece bir tür neo-Fazlur Rahmancılık üretir. Fakat bu bugün İslâm dünyasının yaşadığı hayat ile dinî referansalar arasında kurulan kendine has bir irade beyanı olmaz, sadece siyasal yenilginin tamamen kabullenilmesi ve entellektüel düzeyde daha sofistike ve daha yaralayıcı bir biçimde düzenlenmesi olur. Fazlur Rahmandan yararlanmak başka şeydir neo-Fazlur Rahmancılık başka şeydir. Eğer Fazlur Rahman'ın yaşadığı siyasî şartları ve batının entellektüel gücü karşısında zihinsel daru'l-harb durumunu bugün aynen yaşıyorsak Fazlur Rahman çizgisini kanunlaştırmakta mahzur olmayabilir. Fakat ben bu kanaatte değilim. Bugün İslâm dünyasında yükselen dinamik ve devrimci entellektüel dalga daha iradeli ve özgüven sahibidir. Siyasal yenilginin reddi anlamında yoğun felsefî ve fikhî tartışmalarla karşı karşıyayız. Hem özgüven anlamında, hem de siyashi duruş anlamında İslâm dünyasında kendi otantikliğine güvenen çizgi kalınlaşmakta daru'l-harb psikolojisi yeryüzünü insanlar mescit kılan Allah'a dayanan insanlar eliyle kazanmaktadır. Bu durumda Fazlur Rahman'ı doğru anlayarak Fazlur Rahman çizgisini ait olduğu siyasî şartların sınırlarına iade etmek gerekir.. Bugün için, bugünün İslâmî bir bedene yardım ve yataklık eden siyasî atmosferinin olgunlaştırılması ve inceltilmesi için gereken yeni tartışmalara göz atmak gerekir. Bunu yapacak olan önce tartışıp sonra ümmeti kurmak peşinde olan insanlar değildir. Bugünkü tartışmalara bir/bu ümmetin büyüklüğü ve birikimi zaviyesinden bakarak yön verecek olanlardır.